

Nijolė Narbutaitė

KELIOLIKA PASTABŲ APIE LIETUVIŠKUOSIUS LIBERALIZMO TAPATUMO IEŠKOJIMUS

Alvydas Jokūbaitis,
Liberalizmo tapatumo problemos.
Vilnius: Versus aureus, 2003. – 239 p.

Įprasta praktika – recenzuoti knygą praėjus vos keliems mėnesiams po jos publikavimo. Man ji neatrodo visuomet ir be išlygų priimtina. Pirmiausia dėl to, jog ketinu reaguoti į *filosofo* rašytą *filosofinį* tekstą – 2003 metais publikuotą Alvydo Jokubaičio antrąjį straipsnių rinkinį *Liberalizmo tapatumo problemos* (Vilnius: Versus Aureus). Reaguoti iš *filosofės*, dirbančios politinės filosofijos srityje, pozicijų. Žinia, dėmesio verti filosofiniai tekstai nesensta taip greitai kaip publicistika ar beletristika. Be to, neretai net apie filosofinius tekstus sprendžiama perskaičius atsiliepiamus. Norėjau to išvengti. Tikiuosi, jog rinkinį daugelis besidominčių politine filosofija jau perskaitė, savo nuomonę susidarė. Dirva išpurenta, todėl recenzija norėčiau nors šiek tiek prisidėti prie pirmame A. Jokubaičio rinkinyje *Postmodernizmas ir konservatizmas* iš(si)kelto fundamentalaus uždavinio – „lietuviškojo teorinių diskusijų lauko sukūrimo“.¹

Menkai teprisidėčiau prie diskusijų lauko formavimo kalbėdama apie teksto privalumus ir teigiamybes, todėl jas minėsiu glaustai. Perskaičius bent porą straipsnių galima teigti, jog diskutuoti A. Jokubaitis kviečia pirmiausia

¹ Jokubaitis, A. 1997. *Postmodernizmas ir konservatizmas*. Kaunas: Naujasis laikas, p. 14.

plačiąją publiką, Lietuvos inteligentiją. Formuojamas diskusijų laukas iš esmės yra praktinis-švietėjiškas ir tik po to teorinis. Paprastai bet kurioje filosofijos srityje dirbančiam profesionalui būdingas didesnis ar mažesnis uždarumas, siekis būti įvertintam bent jau savojo cecho atstovų. Dėl to veikalai neretai tampa ezoteriški, o kartais tokiais tiesiog atrodo nenorinčiam gilintis ir mąstyti skaitytojui. Alvydo Jokubaičio straipsniams šio priekaišto išsakyti nedrįstu – jie įskaitomi, skaitomi ir suprantami. Gerai sudėlioti prasminiai kirčiai, dažni pasikartojimai neleidžia skaitytojui pamiršti pagrindinės minties – liberalizmas *pats save* susižalojo, žaizdos yra gilios ir vargu ar bešgysiančios, be to, jos fatališkai trukdo išvelgti galbūt egzistuojantį nepažeistą šios ideologijos branduolį. Pridursiu, jog sugebėjimo „apžaišti“ temą iš įvairių rakursų nenuklystant į paraštes tekstų autoriui galėtų pavydėti kiekvienas hermeneutikas. Tikrai sudėtinga liberalizmo tapatumo problematika svarstoma originaliai, siejant ją su postmodernizmu. Kolega nevengia polemikos su liberalais, spaudžia juos pasitelkęs ne tik pačiam artimiausios konservatizmo tradicijos autoritetų idėjas, bet ir šiuolaikinio socializmo, kad ir kaip jis bebūtų įvardijamas, šalininkų teiginius bei koncepcijas.

Likusią recenzijos dalį rašysiu stengdamasi neperžengti politinės filosofijos cecho ribų, t. y. plačiausio įmanomo diskusijų lauko formavimą palikdama labiau išmanantiems asmenims. Todėl iš anksto priimu dar neištartą priekaištą dėl „per siauros“ prieigos prie plataus problemos svarstymo konteksto. Taip įsiribinau supratusi, kad tik „siaura“, „plona“ ar kaip kitaip pavadinta pozicija man pačiai yra būtina, t. y. gali būti aiški bei nuosekli, ir kad tik jos pagrindu galėčiau plėtoti kontekstą. Iš minėtų pozicijų analizuodama *Liberalizmo tapatumo problemas* turiu konstatuoti, jog pasigendu, paradoksalių paradoksaliausiai (!), aiškaus ir įvairiapusio šiuolaikinės politinės filosofijos specifikos apskritai ir liberalizmo konkrečiai supratimo.

Pirmiausia apeliuoju į įvade suformuluotą A. Jokubaičio mintį: „Paradoksalu, tačiau liberalios demokratijos įsitvirtinimas nesušvelnino liberalizmo politinės filosofijos problemų. ... Ši politinė filosofija neturi kokio nors visiems laikams nustatyto tapatumo“.² O ar galima tikėtis, kad sušvelnins (t. y. suderins, apjungs, suras sąlyčio taškus), jei postuluojamas principinis liberalizmo idėjų nesuderinamumas? Ir ar iš tiesų egzistuoja liberalizmo politinės filosofijos tapatumo, o ne, kaip nepalaujamai įrodinėja dabartiniai klasikiniai liberalai/libertarai, pseudoliberalizmas ar, kitaip, klaidinančių etikečių liberalizmui kabinimo, problema? Šio klausimo kėlimas bent iš dalies paaiškina, kodėl XX a. politinę filosofiją kaip savarankišką teorinę discipliną gaivinę autoriai pirmiausia griebėsi narplioti politinės filosofijos semantinę painiavą.

Liberali demokratija ir Lietuvoje jau tapo tokiu įprastu, pačiuose įvairiausiuose kontekstuose dažnai vartojamu ir „savu“ terminu, jog mėginimai

² Jokubaitis, A. 2003. *Liberalizmo tapatumo problemas*. Vilnius: Versus aureus, p. 7.

išsiaiškinti, ką šia dviejų žodžių kombinacija norima apibūdinti, neretai gali būti įvertintas kaip bendrojo vakarietiško išsilavinimo stoka. Viešuose politiniuose debatuose liberalios vertybės dažnai prilyginamos ar net tapatinamos su demokratinėmis, nesusimąstant, jog pastarosios gali būti ne tik neliberalios, bet ir antiliberalios. Užuot pavadinus asmenį liberaliu ar tolerantišku, griebiamasi populiarus/populistinio, viską tik supainiojančio apibūdinimo „demokratiškas“. Demokratija vis atkakliau suvokiama kaip demokratizmas, t. y. visas gyvenimo sritis apimanti ideologija. Pvz., atkakliausias demokratijos gynėjas Robertas Dahlis implikuoja, jog „*Je*i demokratija pateisinama (*is justified*) valstybės valdymo reikaluose, tai ji turi būti pateisinama *taip pat* ir ekonominės veiklos valdyme...“³ Pageidavimai demokratizuoti vieną ar kitą visuomenės gyvenimo sritį (darbo santykius, santykius šeimoje, ligoninėje, mokykloje etc.) išsakomi taip beatodairiškai ir neapgalvotai, lyg būtų savaime suprantamas ir įgyvendinamas (!) *liberalios* demokratijos uždavinys.

Sugestija, jog mūsų praktikuojama liberali demokratija yra liberalizmo *par excellence* vaisius, o liberaliose demokratijose kylančios problemos tik patvirtina liberalizmo ideologijos vidinius nenuoseklumus, aiškiai paveikusi ir Lietuvos politinės filosofijos diskursą, ir Lietuvos inteligentijos mąstyseną. Pirmiausia todėl būtinas minėtas šiuolaikinės politinės filosofijos specifikos suvokimas. Jo nestokojo tokie Alvydo Jokubaičio vertinami autoriai kaip E. Burke'as ir A. Tocqueville'is. Nė vienam jų ideologija (liberalizmas ar konservatizmas, nors tuo metu dar neįvardyti šiais terminais) ir demokratija nebuvo idėjiškai lygiaverčiai ar vienas kitą papildantys reiškiniai. Jie ir negali būti taip traktuojami, jei siekiama išryškinti ar spręsti tapatumo problemą. Beje, demokratiją susiejus su konservatizmu, tapatumo problemų iškiltų, ko gero, dar daugiau. Bet kodėl nesusiejus – juk demokratija yra antikos palikimas, *nusistovėjusi* politinio gyvenimo *tradicija*, tad ar ne nuosekliau būtų teigti, jog pirmiausia konservatizmas turi dorotis su autoritetingais daugumos sprendimų padariniais dabartinėse visuomenėse?

Čia turiu pridurti, jog *klasikiniam* konservatizmui visiškai nebūdingas kiekybinis (demokratinis?) tradicijų vertinimo kriterijus. Dėl to tik *revizionistinio* konservatizmo atstovui galėtume priskirti šiuos diskvalifikuotinus teiginius: „Vadinamieji klasikiniai liberalai savo kolegas iš socialliberalų stovyklos jau seniai traktuoja kaip neleistiną revizionizmą ir šios politinio mąstymo tradicijos iškraipymą. Taip jie tvirtina nepaisydami to, kad socialliberalai taip pat jau turi daugiau nei šimto metų senumo istoriją, ir šiuo požiūriu visiškai pagrįstai gali pretenduoti į klasikinio liberalizmo statusą“.⁴ Manau, jog jei absoliuti, bet itin negausi politinės filosofijos baruose triūsiančių Lietuvos te-

³ Dahl, R. 1985. *A Preface to Economic Democracy*. Berkeley: University of California Press, p. 110.

⁴ Jokubaitis, A. *Liberalizmo ...* p. 81.

oretikų dauguma galiausiai panorėtų išsijudinti iš praėjusio amžiaus viduryje Europos bei Amerikos intelektualus apėmusio letargo („ideologijų mirties“ situacijos), tai nei šiuo, nei kuriuo nors kitu požiūriu vertinant minėti teiginiai negalėtų įgauti nė menkausio svorio. Pirmiausia todėl, kad liberalizmas negali persidengti su (nacional)social(liberal)izmu! Prisiminkime preciziškai tikslų F. A. von Hayeko teiginį: „... individo laisvė negali būti suderinta su viršenybe vieno specifinio tikslo, kuriam visuomenė ištiesai ir pastoviai turi būti pajungta“⁵. O socialliberalai, triūsiai lyg bitelės, būtent šią praktiką ir stengiasi teoriškai pateisinti.

Šiuolaikinėje politinėje filosofijoje aptinkame aiškia klasikinio liberalizmo ir naujojo, XIX a. pab.–XX a. susidariusio, (pseudo)liberalizmo skirtį. J. Locke'o, A. Smitho, F. Bastiat'o ir kitų XVII–XIX a. mąstytojų suformuluotą individualistinę tradiciją XX–XXI a. perėmę bei plėtojantys socialiniai teoretikai pagrįstai vadinami *klasikiniais* liberalais. Šios tradicijos branduolį sudaro prigimtinių teisių teorijos triada – teisės į gyvybę, laisvę ir nuosavybę. O J. S. Millio, L. T. Hobhouse'o, J. J. Rousseau, T. H. Greeno, J. Rawlso ir kt. autorių kolektyvistinės ar, politiškai korektiškai išsireiškus, „socialiai“ orientuotos nuostatos priskirtinos naujajam, socialiniam liberalizmui. Pastarojo darinio gyvybingumą palaiko nuolatinio gėrybių perskirstymo pažadas, klaidinančiai ir nepagrįstai susietas su teisingumo sąvoka. Pasinaudoję anapus Atlanto susiklosčiusia palankia idėjine ir praktine–politine terpe, naujadaro propaguotojai netruko persikelti bei įsitvirtinti Šiaurės Amerikoje. Įsitvirtinta buvo taip plačiai (bet nebūtinai giliai ir stipriai), jog prisidengus pažangos ir lygios medžiaginės gerovės (socialinio teisingumo) idėjomis uzurpavo patį liberalizmo terminą. Pabrėždami sąsajų nebuvimą, beveik visi klasikiniai liberalai Jungtinėse Amerikos Valstijose savo pozicijas apibūdina libertarizmo terminu. Taigi vienas straipsnio „Liberalizmo tapatumo problemos“ teiginys – „...liberalizmui svarbiausia yra individo autonomijos idėja. Autonomiškas individas ir jo teisės yra liberalios politinės moralės pagrindas“ – yra ganėtina, nors nevisiškai, tikslus, o kiek žemėliau pateiktas – „Liberali individų autonomijos idėja visada turėjo labai stiprią egalitarinę potekstę“ – yra visiškai netikslus.⁶

Negaliu nesureaguoti į daugiau nei tris dešimtmečius akademinuose sluoksniuose sklendantį prietarą, į nepasiekiamas, bet gerokai perdėtas, aukštumas iškėlusį J. Rawlso nuopelnus politinės filosofijos atgimimui: „Subtiliausią liberalizmo variantą, pagrįstą Kanto idėjomis, pasiūlė Rawlsas“⁷ ir „... neįmanoma nepripažinti, kad būtent jis pradėjo ryškiausią XX amžiaus politinės filosofijos suklestėjimą“.

⁵ Hajekas von, F. A. 1991. *Kelias į vergovę*. Vilnius: Mintis, p. 286.

⁶ Jokubaitis, A. *Liberalizmo ...* p. 41.

⁷ *Ibid*, p. 117.

mo laikotarpį“.⁸ Norėčiau pasiūlyti kitą žodį Johno Rawlso indėliui išreikšti – *provokacija*. Harvardo profesoriaus *Teisingumo teorija* iš tiesų išprovokavo paskelbti veikalą puikia erudicija ir aiškiais principais besivadovaujantį mąstytoją, kuriam turime būti dėkingi už politinės filosofijos atsigavimą. Be jokių abejonų tai 1974 m. pasirodęs Roberto Nozicko veikalas *Anarchija, valstybė ir utopija*. Juk Rawlsas, galbūt pats to iki pat mirties vengęs įsisąmoninti, kelis kartus pertaisydamas viename projekte stengėsi „sutaikyti“ utilitaristinę ir deontologinę etikas! Turiu omenyje jo tikrai išradinę kombinaciją: perskirstymo principas+deindividualizuota asmens samprata+nežinojimo uždanga ir pastangos ši darinį universalizuoti pasitelkus Racionalaus pasirinkimo teoriją. *Anarchijoje, valstybėje ir utopijoje* grįsdamas tezė – „Moralės filosofija nustato politinės filosofijos pagrindą ir nubrėžia jos ribas“⁹, – Nozickas atskleidžia, jog socialinis teisingumas gali ne tik prasilenkti su socialumu, bet ir griauti moralinius tarpusavio santykių pagrindus, t. y. būti asocialus. Rawlso *Politiniame liberalizme* dėstomi ketinimai sukurti moralinėmis prielaidomis nesiremiančią politinę tvarką yra *asocialus* projektas, politinis paviršius be menkiausio moralinio gylio, kuris, laimei, negali būti įgyvendintas teoriškai, o praktiškai, kaip patys nuolat patiriame, gali.

Klasikiniai liberalai nebuvo, negalėjo būti ir nėra egalitarai, kadangi visos egalitarizmo srovės vienaip ar kitaip susijusios su centralizuotu gėrybių dalijimu. Liberalizmo ir egalitarizmo nesuderinamumą ne taip jau ir sunku teoriškai artikuliuoti. Antai Janas Narvesonas koncentruotai pateikia dvi ši nesuderinamumą išreiškiančias tezes:

1) liberalizmas atmeta bet kokio tipo utilitaristinius argumentus, tarp jų ir Platono *Valstybėje* Trasimachui priskirtąjį, jog teisinga yra tai, kas naudinga stipresniajam (konkrečiai egalitarizmo atveju – gėrybių dalytojui). Priitariu Narvesonui, įžvelgiančiam šios nuostatos egzistavimą ir konservatizme (bent jau klasikiniame): „Tiek liberalai, ir tiek konservatoriai, užuot [tai teigę], tvirtina, jog vienintelė pateisinama įstatymleidystės (*legislation*) paskirtis yra valdomųjų, tų, kurių elgesys turi būti kontroliuojamas (*controlled*) – gėris (*good*)“.¹⁰ Kadangi liberalai nepaliaujamai primena, jog gina *visų* žmonių, o ne atskirų socialinių ar politinių grupių interesus, manau, ne man būtina narplioti be reikalo užmegztą mazgą: „Šiuolaikiniams liberalams nepavyksta išsivaduoti nuo Benthamo stiliaus utilitarizmo“¹¹;

2) Narvesonas taikliai išskiria ir antrąjį nesuderinamumo momentą – gėrio sampratą. Liberalizmas atmeta išorinės, nesavanoriškos, savarankiškai

⁸ Ibid, p. 182.

⁹ Nozick, R. 2003. *Anarchija, valstybė ir utopija*. Vilnius: Eugrimas, p. 21.

¹⁰ Narveson, J. 1997. „Egalitarianism: partial, counterproductive and baseless“, *Ratio (new series)*, X 3, December, p. 283.

¹¹ Jokubaitis, A. *Liberalizmo ...*, p. 178.

neapmąstyto gyvenimo vizijos priskyrimo asmeniui galimybes ir tvirtina, jog „tai, kas orientuoja (*guide*) įstatymų leidybą, yra preferencijos, *pačių žmonių* išpažįstamos vertybės, nepriklausomai nuo to, ar šios preferencijos dera su kitomis „gėrio“ sampratomis. Be abejo, mes galime diskutuoti apie gėrį su kitais žmonėmis ir raginti juos elgtis mūsų siūlomą būdu, tačiau mes negalime jų priversti taip elgtis: individai gali gyventi savo gyvenimus taip, kaip *jiems* atrodo geriausia“.¹²

Kreipdami dėmesį į utilitaristinius, kiekybinius etc., o ne kokybinius politinės filosofijos reiškinių aspektus nepajėgsime suprasti ir kitiems paaiškinti pagrindinių dalykų. Antai A. Jokubaičio teiginys, turėjęs pademonstruoti liberalizmo nenuoseklumo pamatą ir nesugebėjimo atsispirti prietarams priežastį: „Daugybė liberalizmo prietarų kyla dėl bendrojo gėrio baimės“.¹³ Tiksliau, liberalizmas bijo ir vengia bendro gėrio kaip paties žalingiausio prietaro, neigia bet kokį bendrojo gėrio hipostazavimą. Išskyrus vienintelį atvejį – kai bendrasis gėris sutampa su gėriu, tenkančiu visiems – *freedom under the law* išreiškia kaip tik tai.

Dar daugiau, klasikinis liberalizmas yra vienintelė ideologija, turinti teorinių (ir praktinių) priemonių priešintis prievartiniam bendrojo gėrio įtvirtinimui. Daugiau nei šimtmetį J. S. Millio išdėstytos socialliberalizmo doktrinos pasekėjai skelbia siekiantys kilnaus tikslo (gėrio) – socialinio teisingumo įsiviešpatavimo. Tikra ir tai, jog Milliui antrinantis šiuolaikinės politinės filosofijos autoritetas J. Rawlsas bei jo kartos socialiniai teoretikai tariasi įskiepiję šiai doktrinai patraukliausią pavidalą – I. Kanto etikos formą ir turinį. Tačiau analizuojant *Teisingumo teoriją* aiškėja, jog socialinio teisingumo konstruktui stinga kertinių Kanto projekto elementų – liberalizmui esmingos individo bei jo prigimties sampratos, pagarbos tiek asmeniui kaip moralės subjektui, tiek ir paprasto, o ne *socialinio* teisingumo normai.¹⁴

Įvesta klasikinio ir revizionistinio konservatizmo skirtis gali išryškinti, mano manymu, svarbiausią liberalizmo ir konservatizmo skirtumą priežastį. Tai – pakitęs šiuolaikinio konservatizmo (o gal veikiau – konservatizmo interpretatorių?) požiūris į autoritetus. Cituoju Robertą Nisbetą: „Autoritetas

¹² Narveson, J. „Egalitarianism: partial, counterproductive...“, p. 283.

¹³ Jokubaitis, A. *Liberalizmo ...*, p. 73.

¹⁴ Apie I. Kanto ir J. Rawlso moralės ir teisės sampratų nesuderinamumą žr. Narbutaitė, N. 2005, „Ar J. Rawlso teisingumo teorija yra I. Kanto praktinės filosofijos interpretacija?“, *Logos*, Nr. 42, p. 89–98 ir Nr. 43, p. 101–115. Cituoju dalį išvados iš Nr. 43, p. 112. „...Rawlsas neatsižvelgia į Kanto moralės ir teisės idėjų santykį, konkrečiau į tai, kad siekdamas heteronominių tikslų autonomiškas asmuo veikia ribojamas prigimtinių nuosavybės ir lygiaverčio politinio traktavimo teisių. Reikiamą asmens sampratą – asmens be morališkai nerelevantiškų bruožų – jis sukonstruoja apeliuodamas į grynai formalistinį J. J. Rousseau asmens apibrėžimą. Substanciniai asmens samprata užpildoma tik perkeliant ją į holistinę perspektyvą, vertinant asmenį konvencinių demokratinės visuomenės normų požiūriu“.

ir nuosavybė yra dvi svarbiausios konservatizmo filosofijos sąvokos“.¹⁵ Toliau tame pačiame puslapyje išvardijami konservatizmui priimtini autoritetai, kurių Rousseau prigimtinių teisių koncepcijos idėjas plėtoję mąstytojai nepaisė – „... šeimos, religijos, vietinės bendruomenės, gildijos ir kitų institucijų, kurios visos yra autoritetinės struktūros ir kurioms reikia nemažos autonomijos, t. y. korporacinės laisvės, kad jos galėtų atlikti savo būtinas funkcijas“. Esminė visų be išimties išvardytų autoritetų savybė – *savanoriškumas*, savarankiškas pačių asmenų apsisprendimas bendradarbiauti, dalyvauti jiems priimtinoje ir pageidautinoje veikloje. Šitaip autoritetą suprato E. Burke'as ir kiti to meto konservatoriai, šitokia autoritetų samprata yra priimtina ir klasikiniams liberalams. Pamatinį idėjinį klasikinių liberalų ir konservatorių suderinamumą tiksliai išreiškia jau minėto E. Burke'o priesakas: saugoti ir reformuoti. Juolab, kad sutapo ir šių ideologijų požiūris į prievartos galia disponuojančią instituciją – valstybę: „... *negalima* kištis į privačios sferos problemas ir poreikius ...“.¹⁶ J. Locke'ui bei A. Smithui, E. Burke'ui bei A. de Tocqueville'ui savanoriškos individų tarpusavio sąveikos pagrindu sukurtos visuomeninės institucijos (tarp jų – ir A. Smitho *Tautų gerovėje* išdėstyti laisvosios rinkos sistemos pagrindai) pačia savo esme skyrėsi nuo valstybės ir valstybinių institucijų. Šiuolaikiniai konservatoriai tradicinius autoritetus vis labiau linksta derinti prie didžiojo autoriteto – Valstybės. Antraip nebūtų taip dažnai minimi „piliečių moraliniai įsitikinimai“¹⁷ ar teigiama, jog „... liberalai pradeda nematyti piliečių moralinio gyvenimo reikalų“.¹⁸ Manau, jog liberalai linkę rūpintis asmenų, kurie yra dar ir piliečiai, moralinio gyvenimo reikalais...

Visuose aptariamo A. Jokubaičio rinkinio straipsniuose, ir ypač straipsnyje „Liberalizmo ir konservatizmo politinių filosofijų skirtumai“, pabrėžiami šių ideologijų skirtumai (kai kurie – iš tiesų taikliai), bet neatsižvelgiama į minėtus panašumus. Manau, pirmiausia dėl to, jog konservatizmą stengiamasi pernelyg ... konservatizuoti. Imperatyvas – „saugok ir reformuok!“ – neturi būti su(pa)prastintas iki „Konservuok ir saugok!“ Būtent šitokia nuostata paaiškintų nereikalingą, nepagrįstai/ (-indžiamai) ir vienpusiškai politizuotą liberalizmo nušvietimą. Juk jei „Kultūrinis liberalizmas yra žymiai siauresnis reiškinys, negu jo politinis variantas“¹⁹, tai iš tiesų galima kalbėti apie tai, jog liberalizmo „... politinė filosofija suaugo su pernelyg siaura žmogaus samprata“²⁰, apie vis didesnę

¹⁵ Nisbet, R. 1993. *Konservatizmas*. Vilnius: Pradai, p. 46.

¹⁶ *Ibid.*, p. 48.

¹⁷ Jokubaitis, A. *Liberalizmas ...*, p. 10.

¹⁸ *Ibid.*, p. 68.

¹⁹ *Ibid.*, p. 14.

²⁰ *Ibid.*, p. 16.

itarimą keliantį „Liberalų tylėjimą moralės nuosmukio klausimais...“²¹, nepamirštant pridurti, kad „Liberalų požiūris į žmogų buvo grindžiamas radikaliai naujos visuomenės ilgesiu“.²² Pabrėžiu – tik tokiu atveju.

Pabaigai dar dvi pastabos. Pirmą, politinei filosofijai, taip pat kaip kitoms teorinio ir praktinio gyvenimo sritims, teko susiremti su postmodernizmo autorių išsakyta kritika. Tik gerokai anksčiau. Ir pragmatinis postmodernistų *everything goes* laikinai nugalėjo – ideologijos merdėjo ne vieną dešimtmetį, o Lietuvoje merdėja iki šiol. Nors jau 1998 m. turėjo galimybę busti iš dogmatinio snaudulio. Ar mes *iš tikrųjų* norime diskutuoti? Antra, sukurti savitą, specifiskai lietuvišką teorinį diskusijų lauką galėsime tik tuomet, kai bus išgvildentas ir suprastas šiuolaikinis vakarietiškas politinės filosofijos idėjų masyvas. ...

Pradėti juk niekada ne vėlu?!

Gauta 2005 10 27
Priimta 2005 11 24

LITERATŪRA

1. Dahl, R. 1985. *A Preface to Economic Democracy*. Berkeley: University of California Press.
2. Hajekas von, F. A. 1991. *Kelias į vergovę*. Vilnius: Mintis.
3. Jokubaitis, A. 1997. *Postmodernizmas ir konservatizmas*. Kaunas: Naujasis laikas.
4. Jokubaitis, A. 2003. *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus aureus.
5. Narbutaitė, N. 2005. „Ar J. Rawlso teisingumo teorija yra I. Kanto praktinės filosofijos interpretacija?“, *Logos*, Nr. 42, p. 89–98 ir Nr. 43, p. 101–115.
6. Narveson, J. 1997. „Egalitarianism: partial, counterproductive and baseless“, *Ratio(new series)*, X 3, December.
7. Nisbet, R. 1993. *Konservatizmas*. Vilnius: Pradai.
8. Nozick, R. 2003. *Anarchija, valstybė ir utopija*. Vilnius: Eugrimas.

²¹ Ibid., p. 18.

²² Ibid., p. 81.